

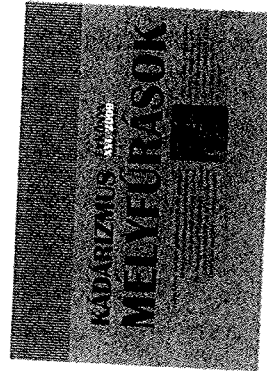
Magán- és köztörténeti útikalauz

Vaskos, félezer oldalnyi tömény, egytől-egyig érdekesítő és letehetetlen történelmi olvasmány; ez az *1956-os Intézet* múlt évi, sorrendben tizenhatodik évkönyve. A közvetlenül a rendszerváltás után életre segített, s tevékenysége, publikációi alapján kikerülhetetlen legújabb kori kutatóműhely fél évtizede már tematikus kiadványokká szerkesztve adja közre a 20. század második felét, az elsősorban a magyarországi diktatúra történetét feltáró, értelmező éves „beszámolóját”, melyeknek már kötetcímei is eligazítók. Az utóbbi két évben az intézet munkatársai (és a Dohány utcai műhely holdudvarához tartozók) a Kádár-korszakot vették alaposabban górcső alá: 2008-ban *Közéletések a kádárizmushoz* címmel tettek közzé tanulmánygyűjteményt Germuska Pál és Rainer M. János szerkesztésében, a Tischler János szerkesztette 2009-es évkönyv szerzői egy-egy kiválasztott területen immár *mélyfűrészeket* végezve akadtak meglepő összefüggésekre. S ha egy játékos pillanatra komolyan veszem az évkönyv eredeti funkcióját (*olvasmány minden napra*), azt is mondhatnám, hogy a kötetbe válogatott tizenkét tanulmány az év minden hónapjára ad megemészteni valót.

Kiváló tanulmánygyűjteményről írni mindig feloldhatatlan dilemma a szűk terjedelemmel gazdálkodó recenzens számára: ha az egész kötetről szól, az egyes fejezetek válnak súlytalanúvá, s fordítva: néhány „kiemelkedő” írás méltatása bőven elegendő, hogy elfedje a tudatosan szerkesztett kötet egészének azon értékeit, melyek éppen a tanulmányok egymásutánosságával és egymásra reflektálásával jön létre. Márpedig a *Mélyfűrészek* igen jól sikerült, erős évkönyv. Mielőtt a magam kedve szerinti legizgalmasabb, újszerű megközelítési írásról szólnék, a fenti *józsefáttitlás* dilemma („*ügyeskedhet, nem fóg a macska egyszerre kint s bent egeret*”) feloldásaként egy rövidített, ám teljes tartalomjegyzékben jelzem, hogy a tavalyi évkönyvben az államvédelmi gépezet mikroműködését Gál Éva minden korábbinál plasztikusabban mutatja meg a Mérei Ferenc és társai elleni per rekonstrukciójával, hogy Valuch Tibor ózdi mélyfűrésze a nagyüzemi munkásság mindennapi küszködését hozza életközébe, hogy Keller Márkus a panelvilág építész genezisét éri tetten, hogy Körösi Zsuzsa az oral history interjúk elemzését folytatva az emigrálás és a beilleszkedés általánosítható következtetéseire koncentrálna, hogy Eörsi László a nevezetes 1981-es kaposvári *Marat Sade* színházi bemutató kis- és nagypolitikai hatását, Somlai Katalin pedig az 1960-as évek elején felállított Országos Ösztöndíj Tá-

nács kádarsakk-politikáját vizsgálja, hogy Békés Csaba ezúttal a német kérdés és az európai biztonság kérdéskörét áttekintve tárgyalja Magyarország szerepét, hogy Ungváry Krisztián az eddig jószerével tabuk tabujának számító Kádár-rendszeri kémelhárításra fókuszál, hogy a Berlinben kutató Dunai Andrea a Stasi-iratok alapján tényszerűsíti a Dalos György által regényesítve elmondott endekás és magyar titkosszolgálati együttműködési történetet, hogy Germuska Pál a Munkásország összeroppan(t)ását idézi fel eddig szigorúan titkosnak minősített dokumentumok segítségével, s hogy Töpits Judit ismerteti azt a csak a közelmúltban előkerült 94 perces – DVD-mellékletként a könyvhöz is csatolt – belügyi archív felvételt, amely az emlékezetes *Új magyar siralom* című Ember Judit-dokumentumfilmmel párhuzamosan „forgott” Nagy Imre miniszterelnök és társai 1989-es exhumálásakor.

Így aztán maradt még egy kis helyem az *Egy művészcsalád összetételének változásai 1956-1982 között. Rottenbiller utca I. II. emelet 17.* bombasztikus címűnek aligha nevezhető ám annál meghökkenetőbb írásra, amely olvasatomban a már idézett „kint és bent”-nek izgató és egyben irigylésre méltó, tudományosan is pregnáns bemutatása. Arról van szó ugyanis, hogy a tanulmány szerzője, a tevékenységi körökbe besorolhatatlan szociológus és történész, ellenzéki és rendszerváltó mozgalmár, művészettörténész és interjúkészítő, dokumentumfilmes és dokumentátor, esszéista és hazugságfilozófus, vagyis Kozák Gyula 1968-ban családijogilag is kapcsolatba került azzal a címben emlegetett művészcsaláddal, amelynek tagjai – Vajda Lajos, Vajda Júlia, Bálint Endre és Jakovits József – egészen egyszerűen kihagyhatatlanok a 20. század hiteles művészettörténetéből. A familia összekötő kapcsa, ebben a tekintetben a tanul-

mány központi alakja Kozák „anyósa”. Az idézőjel annak szól persze, hogy – a Richter Júliaként született Vajda Lajosnéra, majd Jakovits Józsefnére, vagyis s legfőképp – Vajda Júliára ugyan sok minden jellemző, csupán csak ez a családi viszony jelző meghatározás nem. Hogy pontosan mi is illik rá, s hogy ki is volt ő, azt 2004-ben a *Vajda Júlia* című (Kozák és Soóky Andrea által közösen szerkesztett) művé-

szet- és társadalomtörténeti album már igen plasztikusan körvonalazta.

Kozák ezúttal a Festő-Parnasszusra tartók legfőbb táborhelyén (talán örállomásán), a lakói által többször otthagytott és újra birtokba vett Rottenbiller utcai sarokház második emeletén található lepukkant, tatarozást évtizedeken át nem látó, mások által (is) átjáróházként, átmeneti oázisként használt négyszoba-cselédszobás lakásban tart idegenvezetést. A Rottenbiller utcaiakat, a fentebb felsorolt fő-, illetve a sors által melléjük rendelt alszereplőket, a létező (és olykor családon belül is változó) rokoni, házastársi, szerelmi kötelékeknek is szorosabban az a meggyőződés fűzte egybe, hogy így vagy úgy mindannyian Vajda Lajos tanítványának, követőjének vagy elkötelezett hívének tekintették (tekintik) magukat. Szemükben a képi gondolkodás új dimenzióit megnyitó – 1941-ben 33 évesen, tüdőbajban elhunyt – avantgárd festő volt a század korszakos (s csupán némi elfogultság kellett ahhoz, hogy úgy gondolják: a legfontosabb) alkotója. Fészük, az őskommuna, a „katakomba”, a „kibuc”, a „szabadság szigete”, a korántsem zavartalan „alkoróház”, korábbi remekművek muszájraktára, s új remekművek születési helye 1948-tól, a kényszerű honfoglalástól kezdődően szakrális zarándokhely; ihlető műhely; érzelmi Paradicsom és Pokol. S ha mindezekről, a Kozák írásában részleteiben ismertetett alapvetően fontos művészettörténeti és kultúrpolitikai momentumoktól, az olykor valóban barátként segítő *kultúr-tőfunkcionárius*, Aczél György rafinált machinációitól eltekintünk is (bár dehogyan tekintünk ell. ezek adják a helyszíni beszámoló sava-borsát), a Rottenbiller utcai lakásban és lakással történtek akkor is pontos lenyomatok. Mikrohistóriák a szocializmus évtizedeiből, olykor talán nevetésre készítő, ám mégis inkább csak lehangoló adalékok a kemény és puha diktatúra túléléséhez nélkülözhetetlen hétköznapi ügyeskedések természetrajzához is.

Murányi Gábor

KÖNYVRŐL

**KÁDÁRIZMUS
MÉLYFŰRÉSEK
ÉVKÖNYV XVI.
1956-os Intézet
494 oldal
(A 301-es parcella
című DVD melléklettel), 3500 Ft**